

В.М. Слома

к.ю.н., завідувач кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету
e-mail: valentina-sloma@rambler.ru

Набувальна давність як підстава виникнення права власності

Право власності є одним із основних рушійних чинників соціально-економічного розвитку суспільства та належить до таких суб'єктивних прав, які можуть виникати лише за наявності певного юридичного факту або їх сукупності. Відповідно до ч. 1 ст. 328 ЦК України право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів.

Усі підстави виникнення права власності поділяються на первісні та похідні. До первісних підстав набуття права власності належать: створення нової речі внаслідок виробничої діяльності, переробки, привласнення загальнодоступних дарів природи, націоналізація, реквізиція, конфіскація, викуп пам'яток культурної спадщини, безхазяйна річ, знахідка, скарб, бездоглядна домашня тварина, набувальна давність.

До похідних підстав належать усі правочини, спрямовані на передачу майна у власність і спадкування, приватизація державного і комунального майна.

Однією з первісних підстав виникнення права власності є набувальна давність. Варто зазначити, що даний інститут застосовувався ще у римському праві. Так, якщо особа не будучи власником володіла річчю впродовж певного часу за наявності відомих умов, то вона набувала права власності. Як засіб набуття права власності набувальна давність використовувалась для рухомих речей – при володінні ними протягом року, а нерухомих речей – упродовж двох років [1, с. 98].

На законодавчому рівні набувальна давність вперше була закріплена в Основах цивільного законодавства Союзу РСР і республік від 31 травня 1991 року. Відповідно до ч. 3 ст. 50 Основ громадянин або юридична особа, які не є власниками майна, але добросовісно, відкрито і безперервно володіють як своїм власним нерухомим майном не менше 15 років або іншим майном не менше ніж 5 років, набувають право власності на це майно (набувальна давність).

Відповідно до ч. 1 ст. 344 ЦК України особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомих майном - протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність), якщо інше не встановлено цим Кодексом.

В.П. Маковій визначає набувальну давність як спосіб набуття речового права на майно суб'єктами, що ним володіють, у випадках, коли вони не мають можливості за певних обставин підтвердити підстави виникнення прав, а також в інших ситуаціях [2].

Право власності за давністю володіння, перш за все, може виникнути на придатне для володіння майно, яке відноситься до будь-якої форми власності, крім того, яке вилучено з цивільного обороту. За давністю володіння не можуть набуватися безтілесні речі, які не є предметом права власності, тому позивач не вправі посилається на добросовісність набуття у власність, наприклад, товарного знаку чи іншого права на результат інтелектуальної власності, як і на частку в статутному капіталі господарського товариства. Разом з тим, положення ст. 190 ЦК і глави 14 ЦК дають підстави стверджувати, що цінні папери, як в документарній, так і в бездокументарній формі, зокрема, можуть бути предметом, на який виникає право власності в силу набувальної давності, про що й зазначено в ч. 4 ст. 344 ЦК. [3].

Умовами виникнення права власності за давністю володіння є:

- а) добросовісність;
- б) відкритість;
- в) безперервність;
- г) тривалість володіння.

Д. Луспеник звертає увагу на те, що в ЦК України фактично визначення добросовісності збігається з визначенням невинуватості і, навпаки, недобросовісність збігається з поняттям винуватості. Для такого умовиводу дає підстави ст. 390 ЦК, яка характеризує недобросовісного набувача (власника) як особу, яка знала або могла знати, що вона володіє майном незаконно. На підставі цього можна говорити про умисну або необережну форму недобросовісності [4]. Тобто набувальна давність не може застосовуватись щодо тих осіб, які здобули майно злочинним шляхом або є недобросовісним набувачем.

Ще однією важливою обставиною, яка підлягає доведенню за позовом про визнання права власності за набувальною давністю, є відкритість володіння, тобто очевидне для третіх осіб, які повинні мати можливість це бачити, не перешкоджати доступу до нього інших осіб, які мають право отримувати про це майно інформацію. Ця обставина дуже тісно пов'язана із добросовісністю. Однак це не означає, що володілець обов'язково повинен спеціально інформувати інших осіб про своє володіння майном. Володіти майном набувач повинен без якогось приховування цього факту, оскільки виникне підозра та сумнів у добросовісності, а значить і у відкритості володіння. Саме тому вимога про відкритість володіння забезпечує баланс інтересів і дає гарантії власнику для витребування майна [5, с. 185].

Безперервність володіння означає, що протягом визначеного в законі строку володілець майна не вчинив дій, які б свідчили про визнання ним обов'язку повернути річ власнику, а також йому не пред'являвся позов про повернення майна правомочною особою.

Тривалість володіння означає, що для виникнення права власності на нерухоме майно особа повинна ним провладіти протягом десяти років, рухомим – протягом п'яти років. Відповідно до ч. 3 ст. 344 ЦК України, якщо особа заволоділа майном на підставі договору з його власником, який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через п'ятнадцять років, а на рухоме майно – через п'ять років з часу спливу позовної давності. Втрата не зі своєї волі майна його володільцем не перериває набувальної давності у разі повернення майна протягом одного року або пред'явлення протягом цього строку позову про його витребування.

Разом з тим, слід зазначити, що не всі законодавчі положення про договори можуть бути застосовані в поєднанні з нормою ч. 3 ст. 344 ЦК України. Так, неможливим є набуття права власності за набувальною давністю на підставі ч. 3 ст. 344 ЦК України за договорами, строк дії яких визначається моментом пред'явлення вимоги власника майна про його повернення. Прикладом такого договору є договір зберігання, в якому строк зберігання речі визначається моментом пред'явлення поклажодавцем вимоги про її повернення (ч. 3 ст. 938 ЦК України).

Позитивним моментом у регулюванні відносин набувальної давності є положення ч. 2 ст. 344 ЦК України, відповідно до якої особа, яка заявляє про давність володіння, може приєднати до часу свого володіння увесь час, протягом якого цим майном володіла особа, чийм спадкоємцем (правонаступником) вона є.

Варто зазначити, що для набуття права власності на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери перебігу строку давності недостатньо. Відповідно до ч. 4 ст. 344 ЦК України право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери набувається за рішенням суду. У даному випадку давнісний володілець повинен довести факт добросовісного, відкритого, безперервного і тривалого володіння. Саме рішення суду є завершальним юридичним фактом, необхідним для виникнення права власності. Крім того, право власності, яке виникло, підлягає державній реєстрації.

На противагу набувальній давності, врегульованій нормами ЦК України відповідно до ст. 119 ЗК України сплив строку набувальної давності не є безпосередньою підставою для виникнення права власності або права користування земельною ділянкою. Він є лише умовою застосування інших способів встановлення цих прав. Так, відповідно до ч. 1 ст. 119 ЗК України громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування. Причому згідно з ч. 2 ст. 119 ЗК України

передача земельної ділянки у власність або у користування громадян на підставі набувальної давності здійснюється в порядку, встановленому цим Кодексом.

Отже, як вірно зазначає В. Цікало, набувальна давність за ЗК України не є підставою виникнення права власності чи права користування земельною ділянкою, юридичним фактом яким безпосередньо встановлюється відповідне речеве право. Вона є умовою для виникнення цих прав з інших підстав, передбачених ЗК України [6].

О.С. Яворська вказує, що давнісному володільцю повинно бути надано право на захист від будь-яких посягань третіх осіб. Звичайно, володільць до спливу позовної давності не може користуватися захистом від власника майна у разі правомірності вимог останнього. Але оскільки володільць добросовісно, відкрито і безперервно володіє майном то, отже, має перевагу перед усіма іншими на захист свого володіння. Можливими способами захисту прав володільця є: позов про припинення дій, не пов'язаних з позбавленням володіння, але таких, що чинять йому перешкоду; позов про усунення можливої небезпеки від дій, які загрожують володінню; позов про поновлення втраченого володіння, позов про припинення дій, які роблять володіння неможливим з метою утримання володіння [7, с. 49].

Разом з тим, варто зазначити, що у існує ще багато проблемних питань, пов'язаних з інститутом набувальної давності, які вимагають подальшого наукового дослідження та нормативного врегулювання.

Список джерел

1. Основи римського приватного права: підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. – Х.: Право, 2008. – 224 с.
2. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2007. Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont>.
3. Луспеник Д. Спори про набувальну давність: проблеми теорії і судової практики// <http://www.justinian.com.ua>.
4. Луспеник Д. Шукаємо справедливість, добросовісність та розумність у цивільно-правових відносинах [Електронний ресурс] / Д. Луспеник // Закон і бізнес. – 2004. – №1-2 (625-626). – Режим доступу до газети: www.zib.com.ua.
5. Скловский К.И. Применение гражданского законодательства о собственности и владении. Практические вопросы. – М.: «Статут», 2004.
6. Цікало В. Виникнення права власності на підставі набувальної давності. Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua>.
7. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2008. – 256 с.